

ՊՂՆՁԷ ԳԼՈՒԽ ՄԸ

Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԳՏՆՈՒԱԾ

Տեղեկութիւն.

Պղնձէ հին անդրոյ գլուխ մ'ը ձեռք՝ ասէ՛ք քիչ տարի առաջ հոգէ գուրս ելած, հնութեան և գեղարուեստի ճանցողաց և սիրողաց մեծ հետաքննութիւն, զարմանք և հիացումն պատճառեցին, և գրեթէ ոսկւոյ կշռով գնուած յԱզգիացւոց՝ գետեղեցան իրենց հնահարուստ Բրիտանական թանգարանին մէջ, 'ի սքանչացումն տեղւոյն այցելու տեսողաց, որպէս հետեւեալ տեղեկութիւնը գրող Գերմանացի հեղինակն կը բացատրէ, երկար քննութեամբ հանդերձ: Մեզի համար ոչ պակաս քան զհրաշայիտ արուեստին՝ հետաքննական է այն՝ որ զհեղինակս և զստացողս պղնձէ նշխարացն կ'ափեցընէ և տարակուսեցընէ. այսինքն՝ անոնց յայտնուիլն մեր հայրենեաց հողոյն մէջ. ինչպէս կրնայ ըլլալ, կ'ըսեն, որ յունական ճարտարութեան ամենէն գեղեցիկ ձեռագործ մի՛ ձուլուած Քրիստոսէ չորս դար առաջ, որ է ըսել Յունաց ճարտարարուեստից ամենէն ժողկեալ ժամանակն, թաղուած ըլլայ հեռաւոր և բարբարոս Հայաստանի անկիւն մը: — Այս յիշատի զարմանալի բանին՝ մենք չեմք զարմանար. և յողուածիս հեղինակին և իր նմանեաց՝ մատնացոյց կ'ընեմք մեր Խորենացոյ Պատմութեան Բ Գրոց ԺԲ, ԺԳ, և Ագաթանգեղոսի ՃԹ, ՃԺ, ՃԺԳ գլուխները. որք՝ հիմայ այսպիսի նիւթական մնացորդօք հնութեանց՝ անժխտելի կերպով կը վաւերանան, և մեր Դ և Է դարուց մատենագիրքն նոր յարգ և փառք կը ստանան ստուգութեան. ընդ նմին և գործք քալութեան մեր Արարկունի աշխարհակալաց, հելլենական դից ընդունելութիւնն 'ի Հայոց՝ իրենց ազգային պաշտամանց և աւանդութեանց վերածմամբ, և յետոյ Լուսաւորչի և Տրդատայ քրիստոսագոր ձեռաց անխնայ հարուածովք՝ անոնց մանրիլն և թաւալիլ ընդ գետնաւ: — Պատմիչք մեր յայտնապէս կը վկայեն, որ յԱ. Արտաշիսէ՝ գերեալ կամ յափշտակեալ յունական կողմ շատերն՝ Մեծ և Փոքր Հայոց սահմանամէջ տեղուանք, Եփրատայ և Գայլ գետոց հովտաց մէջ կանգնուած էին. այն կողմերէն յայտնուած է, և իբր 1600 տարուան թանճրացեալ փոյլն և քունը թօթափելով՝ հայացեալ Աստղիկն իր երբեմն պաշտեցեալ գլուխն և ոչ պարկեշտ ձեռքը, գերեզմաններէ վեր ընկած գանկի և կմախից պէս՝ գուրս ձգեր է: Ժամանակն և ճշմարտութիւն անոր առաջին ստացած պաշտօնն ալ, երկրորդ նշուլքն ալ շնչելով, հիմայ միայն հասարակաց զարմանալի կ'ընծայեն ըստ արուեստին ճարտարութեան. իսկ Հայոց՝ նոս և պանծալի. որք ոչ միայն տարեամբք նախնեաց իւրեանց՝ յունական և ասորիական այլ և այլ բանաւոր արգաւսիք (մատենագրութիւններ), այլ և այսպիսի ձեռագործներ՝ երբեմն երբեմն յանկարծուց յերևան կը հանեն, ամաչեցընելով իմն անոնք բնիկ արտագործ և յետոյ կորուսող ազգերը, և պարարելով զմիտս Եւրոպոյից և ամենայն աշխարհի, միանգամայն և երախտապարտ ընելով զանոնք հայկական հին հողուն, հին սզգին, որ գիտցեր է իր ազարակին անբեր մասն ալ այսպիսի օտար և ընտիր բերովք ճոխացընել, 'ի վայելս իւր և ապագայ ժամանակաց և ժողովրդոց:

Առաջին անգամն է որ 'ի լոյս կ'ընծայուի Բրիտանական թանգարանին քիչ առենէ 'ի վեր ստացած պղնձէ գլխոյ մը և անոր պատկանեալ և մասնաւոր քննադատութեան խիստ շատ արժանաւոր ձեռքի մը պատկերն: Երկուքն ալ զսնուած են 'ի Հայաստան,

երեւանէն քիչ հեռու, Տրապիզոնի հաւաքարանի կողմը, ըստ ոչ բոլորովին վրատահելի վկայութեան այն անձին՝ որ յեւրոպա բերած է այս երկու կտորներս: Իսկ այն այլ և այլ գիպուածներն որոնք պատահած են այս գլխուս, քանի որ գեռ Բրիտանական թանգարանն չէր

ստացած զայն, կարևորութիւն մը չու-
նենալով մեր խնդրոյն հետ, պէտք է
հոս զանց ընենք, որչափ ալ այլ և այլ
մասամբք հետաքրքրական ըլլան. բա-
ւական կը համարինք զուրցել որ վերո-
յիշեալ թանգարանն՝ Բասդելլանիի հա-
ւաքուածոյից հետ ստացած է նաև այս
երկու կտորներս: Այս այն գլուխն է որ
առիթ տուաւ լրագրաց մէջ պտտած
լրոյն, իբր թէ գտնուած ըլլայ 'ի Կ.Պօ-
լիս Պէլլէտէրի Ապոլոնիոն արձանի
մը պատկանեալ գլուխ մը և ձեռք մը,
հանդերձ այն վահանով զոր Սցրոկո-
նոֆի Ապոլոնն կը կրէ: Ի՛նչպէս այս
երկու կտորներուն նկատմամբ այսպիսի
գաղափար մը յառաջ գալը՝ դիւրաւ
կրնայ մակաբերուիլ: Տարակոյս չկայ
որ ձեռքը բռնած կտան և կամ կա-
շին մէկէն յիշեցուցած է Սցրոկոնո-
ֆի Ապոլոնը, որ ձախ ձեռքը կաշիի
կտոր մը բռնած ունի, ինչպէս նաև
Պէլլէտէրի Ապոլոնի գլխուն հետ ու-
նեցած վեր 'ի վերոյ նմանութիւնն՝ այս
կարծիքն աւելի հաստատած է: Բայց
ինչպէս դիւրութեամբ այս կարծեաց
ծագումը կրնայ գուշակուիլ, այսպէս
ալ անոր սխալ ըլլալը կրնայ ցու-
ցուիլ: Բրիտանական թանգարանին
ընդհանուր ցանկին մէջ, այս գլխուն
համար այսպէս գրուած է. Պոլիսնէ-
րուն սենեկին մէջ տեղը բոլորիի սե-
ղանի մը վրայ աստուածուհւոյ մը
քնակակէն մեծ գլուխ մը կայ, որ կ'ը-
սուի թէ 'ի Հայաստան գտնուած է:
Այս յոշակակն արուեստին ամենեկն
ընտիր ժամանակի գործ եղող գլուխն,
զոր ոմանք Ափրոդիտէ կոչեցին, և որ
աւելի հաշտակակն է թէ Արտեմիսն
ըլլայ, մասն մի է քախքախուած ար-
ձանի մը, որուն ձեռքը մի և ևսյն ա-
յակեայ տփոյն մէջ 'ի ցոյց դրուած
է: Այս վերջինս ուղիղ չէ. ձեռքը պա-
տին վրայ շինած դարանի մը մէջ զատ
գրուած է. (գարան 4): Այս տեղափո-
խութեան պատճառն ինծի անծանօթ
է: Արդեօք այս երկու կտորներուն ի-
րարու համանմանութեան վրայ տարա-
կոյս ծագած է: Չեմ կարծեր. և այս.

պիտի տարակոյս մը չը և է կերպով
չի կրնար արդարանալ, եթէ ճշգրիտ
նկատուելու ըլլայ:

Երկու կտորներուն իրարու վերա-
բերելուն խնդրոյն լուծմանն համար՝
նախ և առաջ կարևորութիւն ունի այն
մարդուն վկայութիւնն, որուն ձեռքն
անցած են անոնք՝ իրենց գտնուելէն
վերջը: Եթէ զայն իբրև տարակուսական
համարելու ալ ըլլանք, սակայն այս եր-
կու կտորներն եթէ ջնարակին գունդն
և եթէ թափուածքին կերպին մէջ ի-
րարու հետ այնպիսի նմանութիւն մը
ունին, որ կարելի չէ զանոնք իբրև ի-
րարմէ տարբեր մասեր նկատել. որով-
հետև ինչպէս ամեն հին արձանաց
վրայ, հոս ալ նաև կը տեսնուի որ գէշ
թափուած տեղուանքն պղնձէ թիթեղ-
ներով նորոգուած են. և այսպիսի եր-
կու տեղուանք կան ձեռքին և պարա-
նոցին վրայ: Որչափ ալ հիմա ձեռ-
քն վրէտէն զատ դրուած է և իբր ա-
նոր վերաբերութիւն չունեցող կը ցու-
ցուի, առկայն ով որ քիչ մը ուշադրու-
թեամբ գլուխը դիտելու ըլլայ, ձեռքը
տեսածին պէս, զանիկայ միտքը կը բե-
րէ: Այս բանս ինծի ալ պատահած է.
և շատ համոզուած եմ թէ ո՛ր և է ան-
կողմնասէր դիտող նոյնը պիտի զգայ:
Ասոնց մի և նոյն ձոյլէ յառաջ եկած
ըլլալուն, և նման հանգամանքներով
մի և նոյն երկրի խաւի տակ մնացած
ըլլալուն՝ աչաց տեսութիւնն կը վկայէ.
և մէկտեղ գտնուելուն ալ վաճառողն:
Ուստի կարելի է արդեօք որ ասոնք եր-
կու քովէ քով կանգնուած զանազան
արձանաց մասունք ըլլալու փոքր իսկ
հաւանականութիւն ունենան: Այն ատեն
այսպիսի կարծիք մը հաստատութիւն
կ'ունենար, երբ այս երկու կտորներն
այնպիսի ներքին հակառակութիւն մ'ու-
նենային, որ բացարձակապէս անհնա-
րին ըլլար իրենց իրարու վերաբերե-
լուն վրայ մոտձելը: Բայց հոս բնաւ
չկայ այսպիսի բան մը, ինչպէս որ ետ-
քէն պիտի տեսնենք: Մակայն նախ
ձեռքը մասնաւոր կերպով քննենք:

Չախ ձեռք մ'է, որուն յոգուածոյն

անմիջապէս ետեւը ջախջախուած է, և սաստիկ հարուած մը կտամ զարնուածք մը, որ արձանին սոսկալի խորտակում մը տուած ըլլալը գուշակել կու տայ, այն ձեռքին վերին երեսն առ 'ի շեղ ճեղքած և պոկձոյն եղբրն ներս տաւ, րած է: Նոյնպէս փնտսուած են ուրիշ երկու տեղուանը ալ, ուր թափուելու ժամանակ վերնամանջին լաւ չլսած, զած տեղերուն վրայ յարմարացուած քաւակուրի թիթեղներն իրենց գամբ, րովն հանգերձ թուլցած ինկած են յընթացս դարուց: Բաց ասկից՝ ճկոյթ մաւ տին ետեւի և վարի կողմը պատահուածք մը կը նշմարուի: Ողջ մնացած ստորին բազիլին մասը՝ ուղիղ գիծ մը կը ձևուցընէ ձեռքին հետ ինչուան բուլթ մաւաւ: անանկ որ պէտք է ձեռքը իբրեւ քիչ մը դէպ 'ի առաջ ծած նկատել: Մասերն երկայն, բոլորչի և վայելուչ են, առանց երակի կամ մկանց ցցուածքի, հանգերձ երկայնաձև գեղեցիկ եղունգներով: Տարակողս չկայ որ կանայի ձեռք մ'է: Բխամատէն և ցուցամատէն քիչ մը վեր բարձրացած և թեկն վրայ ինկած կրկնածալ կտաւ մը բրուած է, անանկ կերպով մը՝ որ ամփոփուել երրորդ և չորրորդ մատին կուրացմամբ և բխամատին սեղմամբը կը ձևանայ: Պզտի մասն ալ կորացած է, բայց սեղմումը նուազ է: Իսկ ցուցամատը թեկն մը կորացած և ազատ կերպով դէպ 'ի դուրս ելած է: կտաւն, որ անմիջապէս ձեռքին տակը ջախջախուած է, ինչ նիւթէ ըլլալը առանց ասարակուսի վերի մասէն կրնայ իմացուիլ: Փափուկ, բոլորովին զաւարուն և ուղիղ վեր կենալու անբաւական նիւթ մ'է, որ հազիւ ձեռքէն քիչ մը վեր կը բարձրանայ, և մէկէն յիշքն կ'ամփոփուի և ձեռքին վրայ կ'իյնայ: Այս հանգամանքն արդէն անոր կաշի չըլլալը կը ցուցնէ: ասոր վրայ կրնայ նաեւ աւելցուիլ որ, ինչպէս առաջ ըսինք, ծայրերէն կ'իմացուի թէ կրկնածալ կտաւ մի է, առանց շիտակ եղբրներու, ինչպէս պէտք էր ըլլար եթէ՝ օրինակի աղագաւ՝ քսակ մ'եղած ըլլար: հետեւ,

բար միայն բարակ հիւսուած կտաւ մը կրնայ ըլլալ այն: Նմանապէս ձեռքն ալ մեր գծագրութեան մէջ ներկայացուած ինչ նման ըլլալը կրնայ բխամատին և ցուցամատին մէջ կտաւին հանգչած կերպէն որոշակի հաստատուիլ: Ձեռքէն վեր բարձրացած կտաւին այն մասը որ ինքզինքը վեր բռնելու զօրութիւնն չունենալով՝ իր թեկն բեռան տակ կը կորանայ, բնականաբար ծանրութեան օրինաց կը հետեւի: Արդ եթէ ենթացողքը որ ձեռքին վերին երեսը դէպ 'ի վեր դարձած էր, պէտք էր որ կտաւը բխամատին վրայ իյնար: Իսկ եթէ հակառակ դիրքով կեցած էր, պէտք էր որ ցուցամատին վրայ իյնար: Բայց թէ որ ենթացողքը որ ձեռքը բոլորովին ծած էր, անանկ որ բխամատը և ցուցամատը ամենէն վար կը գտնուէին, այն առանց կտաւն դէպ 'ի վեր բարձրացած պիտի չըլլար, այլ ուղղակի վար պէտք էր իյնար, մինչդեռ մեր պատկերին մէջ ուղիղ վեր կը բարձրանայ, վերջապէս եթէ համարինք որ ձեռքը բխամատովն և ցուցամատովն հանգերձ դէպ 'ի վեր բարձրացած էր, և այնպէս խոտովինք մեր գծագրութենէն որ ենթացողքը թէ երկու մատանց ծայրերն իրենց արմատէն աւելի բարձր կեցած էին, այն առանց կտաւը մատներուն ծայրերուն վրայ ինկած պիտի ըլլար: Դարձեալ կտաւին աւելի ցուցամատին արմատին վրայ ինկած ըլլալէն կրնայ հետեւցուիլ՝ որ ձեռքին վարի մասը քիչ մը ներս, իսկ վերինն քիչ մը դուրս ծած էր: անանկ որ եթէ ցուցամատին խաղաղեաց վրայէն ուղղաձիգ լար մը ձգուէր, միայն այս կէտին վրայ ձեռքը պիտի չօշափէր: Ձեռքն այս գիրք ունենալը այսպէս հաստատուելէ յետոյ, հաւանական է որ անոր պատկանեալ վերին բազուկը մինչև արմուկը քիչ մը կը ցածնար և ետքը նորէն կը բարձրանար, մինչև որ բխամատին և ցուցամատին ծայրերուն ուղղութեամբ իր բարձրութեան վերջին կէտը կը հասնէր: Արդեօք ձեռքն ինչպիսի գոր-

ծողութեան մէջ է:

Երկու բան կրնայ ենթադրուիլ. կամ այն է որ բան մը բռնած է, և կամ բան մը թողլու վրայ է: Ինծի այնպէս կ'երևնայ որ արձանագործը, որուն երախտապարտ ենք այս արձանիս համար, նաև այս խնդրոյս լուծմանն համար բաւական նիւթ դրած է գիմացնիս, կտաւն գէպ 'ի վար կը շարունակէր, ինչպէս յայտնի կը յուզընէ ձեռքին տակը կտորած նիւթոյն կտորը. ուստի ունէր նաև բաւական սարածութիւն և ծանրութիւն: Դնենք որ մէկը գետնէն բաւական տարածութիւն ունեցող լաթ մը կը վերցընէ, զանիկայ յետոյ իւր ամբողջ երկայնութեամբն իր մարմնէն հեռու բռնելու համար. ինչպէս գործածէ պիտի ձեռքը. արդեօք երկու մատով մինակ պիտի բռնէ զայն, ճկոյթ մասն ալ հազիւ զըպցընելով, և ցուցամատն հեռու տանելով. յայտնի է որ այսպէս չէր կրնար ընել. ապա թէ ոչ կտաւն կը սահէր ձեռքէն. մանաւանդ թէ հարկ է որ ամբողջ ձեռքովը բռնէ կտաւը, և բութ մատովն ալ ոյժ տայ բռնուածքին: Եւ սակայն հօս սրչափ տարբեր կը տեսնանք: Բռնուածքը ամենաթոյլ է. ցուցամատը հանգիստ կիցած է, և ճկոյթ մատն ալ կարծես չի մասնակցիր երկու միջամաստանց գործողութեանը. և ասանք ինչպէս նաև ըթմամատն ուժով չեն սեղմեր կտաւը, այլ միայն անոր անկումը կ'ուշացընեն. վայրկեան մ'ալ, և ահա կտաւն ձեռքէն սահելով գետնն պիտի իյնայ:

Ինծի կ'երևի թէ ըսածներէս արդէն կը հետեւի որ ձեռքը բռնածն չի կրնար արձանին զգեստին մաս մը ներկայացընել: Ձի կրնար ստորին եղերքն ըլլալ. որովհետև այն ատեն պէտք էր որ միաժալ ըլլար և ոչ թէ կրկնաժալ, ինչպէս որ հօս է. դարձեալ չի կրնար ըլլալ որ մարմինը պատու զգեստը մէջտեղէն բռնած ըլլայ, առանց զիծերու փոփոխութիւն մը պատճառելու. վասն զի պէտք էր որ այն ատեն ծաղերն ձեռքէն առ 'ի չեղ գէպ 'ի մարմինն ուղ-

ղուած ըլլային. մինչդեռ հօս, ինչպէս քիչ վերջը պիտի տեսնենք, բոլորովին տարբեր ուղղութիւն մը կ'երևի. նկատելի է նաև որ վեր բարձրացուած զգեստն բաւական կարճըցած պիտի ըլլար. այսինքն ինչ հեռաւորութիւն որ ունի ձեռքն այն կտէն ուր որ զգեստը վեր բռնած է, անկէջ կրկին անգամ աւելի: Ես այսպէս կ'ենթադրեմ որ ըզգեստը չէր կրնար ուղիղ գծով վեր բարձրացած ըլլալ. վասն զի թոյլ կերպով մը մատերն զայն բռնած են. և որովհետև կրկին ծաղրով ձեռքին վրայ ինկած է, հետևաբար ձեռքին և բռնած կիտին մէջ եղած ուղղածիդ հեռաւորութենէն կրկին անգամ աւելի պիտի կարճնար: Որչափ ալ այս իրողութիւնս, չին զգեստուց լաթեւուն ճոխութեանը նայելով, շատ բան մը չըլլայ, բայց միշտ տարակուսական կ'երևնայ. Սակայն ձեռքին միջոցաւ կարելի է զգեստին ուրիշ գրիցը վրայ որչա՞ գաղափար մը ստանալ:

Ձեռքն նկարագրած ժամանակ՝ ուկնարկութիւն մը չըրինք կտորած աւղւղն մօտ և ձեռքէն քիչ մը անդին դաստակին վրայ գտնուող դուռն ելած կտորին վրայ, որ մեր պատկերին վրայ կ'երևայ, բայց որչա՞ գաղափար մը չի տար, ոչ այնչափ գծագրողին թերութեան, որչափ իր գիմացն ունեցած լուսանկարին միջի ձեռքին անյարմար դրիցը պատճառաւ: Այս կտորս իբրեւ դաստակին ուղած մաս մը կը կարծուի. սակայն ուղիղ չէ. որովհետև մակերևոյթը բարդովն ողորկ է և ամբողջ թափօն է: Իմ գիմացս եղած ուրիշ լուսանկար մը, ուր դաստակին երեսը գէպ 'ի վեր դրուած է, յայտնապէս կը ցուցընէ որ այդ կտորը ստորին բազկին վրայ կողմնակի ձգուած զգեստին ծաղքն է: Կարելի չէ ենթադրել որ թեզանեաց մասն մ'ըլլայ, որովհետև այն ատեն շիտակ պիտի կենար և կամ ուղղակի պիտի ընդհատուէր, ինչ թեզն հեռու կենալու ըլլար. մինչդեռ հօս մակերևոյթը թեթեւ կորութեամբ մը բազկին երեսին հետ կը միանայ: Եթէ

աւելցուի նաև որ պզտի մատին արմատին ետևի ճեղքուածքին քով՝ ձեռքը բռնած զգեստին մաս մը կայ, որ յայտնապէս դէպ 'ի վար գացող խոտորնակի ուղղութիւն մը գուշակել կու տայ, մանաւանդ երկրորդ լուսանկարին քան թէ մեր պատկերին համար գործածուածին մէջ, այն ատեն այս երկու իրաց կապակցութենէն հարկաւորապէս կը հետևի որ զգեստը ձեռքէն խոտորնակի դէպ 'ի վար յարմուկն կ'երթար և յետոյ ներսէն դէպ 'ի դուրս ստորին բազկին վրայ իյնալով, անկից վար կը կախուէր, ինչպէս որ ժալուածոց ձիգ կերպը կը ցուցնէ: Հետևաբար կարելի չէ նկատել զայն իբրև անոր զգեստին մաս մը, այլ իբրև առանձին արկանելիք մը, որ թեևն վար սահելու վրայ ըլլալով, ձեռքը զայն թեթև կերպով մը կ'արգելու: Զգեստին համադրմանքէն դուռ ուրիշ բաներ կրնան հետևել: Եթէ զգեստն իր ամբողջ երկայնութեամբն ստորին բազկէն վար կախուած էր, պէտք էր որ ձեռքէն դէպ 'ի ստորին բազուկն աղեղնաձև ձգուած մասը դէպ 'ի վեր քաշէր, և հետևաբար զգեստը մատերուն սեղմուածքէն դուրս ելլելու գրից մէջ պիտի ըլլար, և մատերն, նաև ցարդ անգործ կեցածներն իսկ, սեղմուածքին աւելի ոյժ մը պիտի տային: Զէր կրնար արձանագործն զայս այսպէս ընել, եթէ կ'ուզէր ներկայացընել այնպիսի պատկեր մը, որուն կերպին վրայ փոքր իսկ ժամանակի տևողութեան հնարաւորութիւնն երևնար. պէտք էր որ զգեստին ծանրութիւնը մասամբ մը վերցընէր, այսինքն հարկ էր որ յենարանի մը վրայ ձգէր զայն, անանկ որ բազկին ներսի կողմը գտնուող աղելլ՝ դրսի կողմէն կախուէր և իր ծանրութեամբն ներգործող մասին հետ հաւասարակշռութեան մէջ ըլլար:

Բնականաբար դժուարին է գիտնալ թէ ինչպէս շինուած էր այդ յենարանն, որուն վրայ արձանն ձգած էր իր զգեստը: Իր դիրքը համեմատ կրնայ հաւասարապէս ենթադրուիլ թէ ծառի մը

բուն կամ սափոր մը եղած ըլլայ, եւ որովհետև այս արձանն ուրիշ արձանաց խմբի մը մասն ըլլալուն և ոչ պզտի նշան մը կ'երևի, աւելորդ իսկ է անոր օտար զգեստ մը ըլլալուն վրայ մտածելը: Ուստի եթէ իր յատուկ զգեստն էր, այն ատեն հաւանական ալ է թէ ոչ իր ըզգեստներէն մին՝ այլ իր միակ զգեստն է: Եթէ արուեստաւորը կ'ուզէ զգեստի մերկացումն ներկայացընել, պէտք է որ բացայայտութեան համար՝ գործողութիւնն զգալի կերպով դուրս ցատքեցընէ և որոշ կերպով երկցընէ թէ արձանն ունի մի միայն զգեստ մը, զոր մէկդի պիտի թողու: Բոլորովին անկարելի չէ որ արձանն ունենայ նաև պարեգօտ մը, և մասնաւոր նպատակի մը համար վերնազգեստ մ'ալ մէկդի ձգելու գրից մէջ ըլլայ, ինչպէս է Պարթնոնի քանդակին քուրմը, որ զոհ մատուցանելու կը պատրաստուի, ըստ Ֆլաչի մեկնութեանն, որ ինծի ստոյգ կ'երևի: Սակայն ներկայ դէպքին մէջ այս բանն ուսուց հաւանականութիւն կրնայ ունենալ. այսպիսի մասնաւոր դիրք մը որ արձանաց խմբի մը ամբողջութեան մէջ կրնայ հասկանալի ըլլալ և արդարանալ, առանձին անհատի մը վրայ շատ մը յատուկ նշաններ կը պահանջէ, եթէ արուեստաւորն գիտած է իր մտաց ձգնուղին իմանալի ընելու: Իսկ եթէ ուզած է քանդակը ներկայացընել իբրև այն վայրկենին մէջ յորում՝ իր զգեստը կը մերկանայ, այն ատեն պէտք է որ մերկ եղած ըլլայ և հետևաբար պէտք է որ ըլլայ նոյն ինքն Սփրոդիտէ, ամենայն կերպով ձիգ այնպէս ներկայացուած՝ ինչպէս որ էր Պրաքսիթելայ կնիդեան Սփրոդիտէն:

Իսկ զլուսն ինչ գրից մէջ է արդեօք: Գլուխն ալ զժբարդաբար սաստիկ վնասուած է. ամբողջ յետակողմը կը պակսի, և գագաթնն ալ ճեղքուած և դէպ 'ի ներս զայցած է, ինչպէս որ ձախակողմեան կիսերեսին վրայ մազերուն ելեջներէն ընդհատուած ուղիղ գիծերէն կը տեսնուի. պարանոցն ինչուան անբակը ողջ պահուած է, և ձախ

ուսէն ալ բաւական կոտոր մը անմիշտս մնացած է։ Ինչպէս առաջ ըսինք, պարանոցին վրայ, ճիշդ ծնօտին և ալ այտին վարի կողմը երկու տեղուանք՝ ուր որ թափուածքը լաւ յաջողած էր, մանր քառակուսի թիթեղներով շտկուած էին։ ասոնք աներևոյթ եղած են հանդերձ իրենց դամբրովն, որոնցմով հաստատուած էին։ Գլուխը կլոր շրջանաձևով և ճոխ կապով մը զարդարուած է։ Գազաթան երկու կողմը երկու քառակուսի ծակերն, որոնցմէ ձախաւ կողմինը թէպէտ բոլորովին լաւալաւած է, Բայց կանոնաւոր բացուածք մը ըլլալը դեռ կը տեսնուի։ Նոյնպէս նաև շրջանակին կողմը՝ ականջներէն անդին՝ առ 'ի չեղ երկու խորունկ ծակերն, որոնց մէջ դեռ կողմնակի դուրս ելած մետաղի մը կոտոր մը կը գտնուի, և դարձեալ նոյն իսկ շրջանակին վրայ հողող խոր բացուածք մը խիստ յայտնի կերպով կը ցուցնեն որ գլուխը թափուած մը զարդարուած էր։ Մազերն ալ, որոնց շտկուածքն որոշ կերևնան, նախ մէջտեղը գծով մը բաժնուած և յետոյ դէպ 'ի վար կողմնակի սանտրուած պիտի ըլլան։ Վերջը շրջանակը գլուխէն յետոյ, որուն տեղ ուրիշ արձաններն կապ մը ունին, անոր առջևի կողմի մազերուն մասը քովորտի դէպ 'ի ետև տարուած և հօն հանգուցով մը իրարու կապուած պիտի ըլլան։ Այս վերջի մասը ծոծրակով հանգերձ կը պակսի։ Ականջներուն վերի մասերն մազերով ծածկուած են։ Իւրաքանչիւր ականջին ետևէն դանգուր մը կ'իջնայ պարանոցին վրայ։ միւս մնացած մազերուն ամբողջութեան մէջէն՝ ճակտին և ականջաց առջևի կողմը երկու պզտի դանգուրներ ձգուած են։ Աջքերն որ հիմա պարապ են, ատենօք մասնաւոր նիւթով մը լեցուած էին։ Կիսաբաց շրթունքն զեղեցիկ կերպով դուրս ինկած են, և վերին շրթանցը բարձրաձևով ընդունքը վեր ելած կ'երևան։ Այստեղ ընդանց մտերը՝ թեթև կերպով մը մնասուած է։ Բնականաբար գլխոյն դիրքն այն չէր ինչ որ մեր պատ-

կերին վրայ կ'երևայ։ Վիճաբորոն բրաւնադառուած էր կամայ և ակամայ հետեիլ իւր դիմացը գտնուած լուսանկարին, որուն մէջ առանց ուշ դրուելու արձանին նախնական ունեցած դրիցը, պարզ անոր ամբողջութիւնն երեցնել շանացուած է։ Այս նախնական դրից աւելի համաձայն է սլակոդմեան կիսադէմքն, որ յայտնի կը ցուցնէ թէ ինչպէս գլուխն մասնաւոր ձևով մը դէպ 'ի ձախ կողմը դարձած էր։ Պարանոցին և ձախ ուսոյն մնացած մասին, ինչպէս նաև գլխուն՝ թէպէտ թեթև բայց բաւական յայտնի ծուլթեմէն՝ ներկայ դրից անկարելիութիւնն կը հասկըցուի արդէն։ Դարձեալ այս դէպ 'ի ձախ ուսը դարձուածքին հետ զիսոյն ծուլթիւնն և ձախ ուսոյն քիչ մը վեր բարձրացումը կապակցեալ ըլլալը կը հաւաստուի պարանոցին ճշմարիտ ձևացած խորշմներէն, որոնք կողմնակի մինչև մէջ տեղը կ'երթան և ալ կողմին վրայ անհետ կ'ըլլան։ Ասկից յառաջ կու գայ այնպիսի դիրք մը, որ ճիշդ վատիկանու կնիդեան Ափրոզիէի զիսոյն կը համապատասխանէ։ Չախ ուսէն մնացած կտորէն՝ զգեստ ունենալը կամ չունենալը կրնայ հետևել։ Այս յայտնի է որ չի կրնար նեղ և ամփոփ ներքնազգեստ մը հագած ըլլալ, իր մնայ միայն այն հնարաւորութիւնն թէ ներքնազգեստը ձախ ուսին վրայ արձակ թողուած ըլլալով, կուրծքին մէջ կողմը բաց մնացած ըլլայ։ սակայն ասոր հակառակ կ'ըլլէ այն պարագայն որ ձախ ուսն ալ ուսէն բարձր է։ մինչդեռ ներքնազգեստը հօն միայն կրնայ արձակ մնալ՝ ուր որ ձգտումն չկայ, ինչպէս որ է հօս ալ ուսին վերայ։ Բայց ինչ որ ալ ըլլայ, բաւական է առ այժմ հաստատել որ գլուխն աւանդին հակասութեան մէջ չի գտնուիր այն հետևութեանց հետ՝ զորոնք ձեռքին վրայ ըրած դիտողութիւններէն յառաջ բերինք։

Բայց այդ գլուխն կրնայ արդեօք Ափրոզիէի մը պատկանիլ։

Աւելորդ է մանրամասնաբար հերքել

անոնց ենթագրութիւնն՝ որոնք մեր պննձոյն վրայ Պէլլէտէրի Սպոյտին հետ յարաբերութիւն մը կը տեսնեն . վստահի թէպէտ ինչպէս առաջ ալ ըսինք՝ գլխուն աջակողմեան կիսադէմին անոր հետ քիչ մը նմանութիւն ունի, անանկ

որ ճակատուն և ակննջաց երկու կողմի պզտի գանգուրներուն յօրինուածքը Ապոլոնի զլուխներուն վրայ ալ կը տեսնուին, ինչպէս, զոր օրինակ Բուրդալեսեան զլխուն և պէլլէտէրեան Ապոլոնի վրայ, որ կողմնակի գանգուրներ ու-

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՏԵՈՒԹԱՅ ԳԴՆԱՅԻ ԳԼՈՒԽԻ ՄԸ .

նի, սակայն այն գլուխն՝ որուն վրայ կը խօսինք, իր ամբողջութեամբն, նուրբ գիծերովն, բոլորչի ձևերովն, փափկիկ շրթունքներովն, պզտի բերնովն, գէպ 'ի վար կախուած գանգուրներովն, ինչպէս նաև գլուխը դրած թագովն՝ այն-

պիսի կանացի երևոյթ մ' ունի, որ ոչ ոք կրնայ այդ կերպարանաց վրայ այլոական կորովութիւն մը նկատել: Ուստի եթէ հարկ է աստուածուհեաց դասուն մէջ զայն փնտրուել, որովհետև ոչ ոք կրնայ անոր գաղափարական

պատկեր մը ըլլալն ընդունիլ, բնորոշ-
թիւնն Սփրոգիտեայ և Ռրտեմիսի մէջ
կը մնայ: Բրիտանական թանգարանին
վերայիցեալ ցանկը կ'ենթադրէ աւելի
թէ Ռրտեմիսն ըլլայ. ասոր պտտմանը
կարծեմ մեր գլխոյն չէապօզոյ նետա-
ձիգ տնուանեալ Ռրտեմիայ պղնձոյն
հետ ունեցած նմանութիւնն է: Սա ալ

Պղնձէ գլխոյն աջ կիսէրեսն.

բիշ մը գէպ 'ի ձախ դարձած է. ասոր
ալ բերանն թեթեւ մը բացուած և ուրն-
գունիւր վեր բարձրացած են. աչքերն
զանգուածով մը լեցուած են. մազերն
նմանօրինակ կերպով նախ վերէն վար
ստնարուած և ետքը գէպ 'ի ետեւը կա-
պով մ'ամփոփուած են. և գլխաւոր
րանն այն է որ թագ մը կը կրէ, և ճակ-
տին վրայ, ինչպէս նաև ականջներուն
առջև ի կողմը՝ մազերէն զատուած պզտի
դանդուրներ կ'երկընտան: Բայց այս ա-
մանքն վեր 'ի վերոյ նմանութիւնը են
միայն. մինչդեռ էական կէտերու մէջ
բոլորովին իրարմէ կը տարբերին: Ար-
տեմիայ երեսն երկայն ու բարակ է. իսկ
մեր գլխունը լայն ու բոլորչի. անոր

վրայ կը պակսին ականջներուն ետեւն
կախաւած զանգուրներն, մինչդեռ հօս
կարեորագոյն մաս մը կը կազմեն. մանր
դանդուրներն ամենայն չափակցութիւն
չինուած են, մինչդեռ Բրիտանական
թանգարանին պղնձէ գլխոյն վրայ մանր
զտրտուզութեամբ փոփոխութիւն տա-
լու խնամք տարուած է: Դարձեալ հօս

Պղնձէ գլխոյն ձախ կիսերեսն 1.

Պղնձէ ձեւքն.

1 Այս երկու կիսերեսներուն և ձեռքին պատ-
կերներն փարագրուած են Ապտուլլահան Եղ-

բարց լուսանկարներէ. իսկ մեծագիւր գլուխն այս
թարգմանեալ հատուածիս վիմագրութենէ մը:

քնքաղ վրայի գանգուրներն իրենց կլոր
ձևովն պարզութեանն բնականութեան
գաղափար մը կու տան, շատ տարբեր
այն բազմամանուած գանգուրներէն՝ ու
բոլոր Արտեմիայ գլխոյն վրայ կ'երևան։
Այսու հանդերձ չէապօլսոյ արձանն
հաւանականօրէն հին գործոյ մը բաւա-
կան ժամանակ ետքը եղած օրինակովն
մի է, ինչպէս որ մագերուն անարուեստ
կերպէն կ'երևի. սակայն գլխաւոր տար-
բերութիւններն, մանաւանդ երեսին
ձևը, պէտք չէ իբրեւ ընդօրինակողին ը-
րած փոփոխութեանց հետեւանք համա-
րիլ։ Աւելի նմանութիւն մ'ունի մեր
գլխուն հետ Քլարաքի նկարագրած
Արտեմիան, որուն մագերն ամենանման
են, և ականջներուն ետեւ կախուած
գանգուրներ և թագ մ'ունի։ Բայտ Քլա-
րաքի, գլուխն՝ ինչպէս նաև անոր բար-
ձրութեանն հաւասար վեր վերցուած
ալ ձեռքը՝ արձանէն զատուած չէին.
ձախ ձեռքն դէպ 'ի վար երկնցած էր,
և երկու ուսերուն վրայ կոճկած ներք-
նագրեալ մ'ունէր։ Սակայն այս ար-
ձանիս հետ ալ վերաբերութիւն մը չու-
նի մեր գլուխն, ոչ այնչափ զգեստին
պատճառաւ, վասն զի իմ անոր վրայոք
ըրած ենթագրութիւնքս կրնան թերեւ
սխալ համարուիլ. և դարձեալ ոչ այնչափ
ձախ թեկն բոլորովին տարբեր դիրքէն,
որովհետեւ կրնայ միշտ անոր ունեցած
նմանութիւնն իբրեւ տարակուսական
համարուիլ. այլ միայն ալ թեկն բարձ-
րութեանն պատճառաւ. վասն զի ասով
չէր կրնար այժմեան դիրքն ունենալ
մեր գլուխն, որոյ ձախ ուսն ալ ուսէն
բարձր է։

Պէտք է ընդունիլ և զարմանք ալ չէ
որ Ափրոդիտեայ և Արտեմեայ արձա-
նաց վրայ մագերու ձևի և արտաքին
զարդուց շատ մը նմանութիւնք կը զրու-
նուին։ Երկուքն ալ երիտասարդ և գե-
ղեցիկ աստուածուհի ըլլալ կը շնանն։
Գլխաւոր տարբերութիւնն աւելի դի-
մաց արտայայտութեան վրայ պէտք է
երևնայ։ Մինչդեռ մէկուն վրայ ծանր
և խիստ կերպարանաց չիտակ և ան-
հարթ գլխեր կը տեսնուին, միւսն քաղ-

ցրութիւն և վայելչութիւն մը կ'երև-
ցընէ հանդերձ ուռուցիկ և բոլորչի ձևե-
րով։ Այս քաղցրութիւնն և վայելչու-
թիւնն խառն ընդ վսեմութեան՝ կար-
ծեմ ճոխաբար նկարուած է մեր պղնձ
ձոյն դիմաց վրայ. չէ սա այն աստուա-
ծուհին որ սեւեռեալ նայուածքով մը կը
դիտէ զորսն զոր իւր տէգը պիտի խոցո-
տէ. այլ է աստուածուհի մը՝ որ լուա-
ցուելու պատրաստուելով, իր վեր-
ջին ծածկոյթն վրայէն կը թօթափէ։
Երեսին վրայ կ'երևնայ նաև գողացիկ
ծիծաղ մը, զոր մեր պատկերն լու-
շարտայայտեր։ Ամենէն աւելի այս գե-
ղեցկութեան և շնորհաց աստուածու-
հոյս կը պատշաճի մագերն արուեստով
շտկել և թագով մը զարդարուիլ։ Ուս-
տի այս արձանիս գլխուն և ձեռքին
վրայ մեր ըրած առանձին խորհրդա-
ծութիւնքն կրկին կը համոզեն զմեզ
որ ասիկայ կնիդեան Ափրոդիտեայ նման
ձևով արձան մը պիտի ըլլայ։

Այս նմանութիւնս յորո՞ւմ պէտք է
նկատուի։

Հօս յարմար առիթ մ'է յիշատակե-
լու Միքայելիսի կնիդեան արձանին վը-
րայ վերջերս հրատարակած քննական
հետազոտութիւնքն, որոնց նայելով,
վատիկանու Յունական խաչ բաւած
սրահին արձանն՝ պէտք է նախատիպ
օրինակին ամենէն համաձայնն նկա-
տել։ Եթէ մեր արձանն ասոր հետ բաւ-
դատելու ըլլանք, այլ և այլ տարբերու-
թիւններ կը տեսնենք։ Թէպէտ անոր
մագերն ալ գծով մը բաժնուած են գա-
ղաթան վրայ, սակայն յետոյ ամբողջը
մէկէն առջնէն դէպ 'ի ետեւ տարուած
և հօն հանգուցով մ'ամփոփուած և
կրկին ժապաւենով կապուած են, ճակ-
տին վրայ և երեսին երկու կողմը, ինչ-
պէս նաև ականջին ետեւէն կախուած
գանգուրները կան. նաև թագ ալ չունի.
Ձախ թեկն՝ ձեռքովն հանդերձ քիչ մը
տարբեր է. ասորին բազուկն դէպ 'ի
ձեռքը ձուած, և ասոր ալ արտաքին
երեսը դէպ 'ի վեր դարձած է։ Թէպէտ
նա ալ կտաւը երրորդ և չորրորդ մա-
սովն միայն թոյլ կերպով մը բռնած է՝

զայն վար թողլու համար, բայց մինչդեռ հօս մեր արձանին վրայ կտաւը նախ ձախ թխին վրայ յեյած էր, հօս ձեռքէն ուղղակի կ'իջնայ և վարը կեցած սափորի մը վրայ կ'իյնայ: Այս կէտիս վրայ ետքէն նորէն պիտի դառնանք. առ այժմ բաւական համարինք այսպիսի ստուգելը որ այս երկու զըլխոց և զգետի բռնուածքին մէջ եղած տարբերութեանց պատճառաւ, անկարելի է զանոնք մի և նոյն արձանի մը օրինակութիւն համարիլ:

Ուստի կը մնայ որոշել թէ այս Պրաքսիդելի կնիդեան երկու արձաններէն որուն հետ աւելի կը համաձայնի: Քանի որ մէկ տեսակը միայն ծանօթ էր, կարելի էր առանց տարակուսի այդ հռչակաւոր արձանին վրայ փնտռել այն չափ օրինակութեց նախատիպը. բայց հիմա որ արձան մ'երևան կ'ելլէ իւր գիրքովն նման անոր՝ որոյ ձևն, մանաւանդ թխին վրայ ձգուած զգեստն մինչև կէտ մը կը համաձայնի այն ձևոյն հետ՝ զոր մենք դրամներէ և տեղեկութիւններէ իբրեւ Սփրոդիտէսինը կը նկատենք, և որ սակայն չի կրնար այն օրինակութեանց թուոյն մէջ համարուիլ պէտք է ուրեմն փնտրուել թէ որ օրինակն աւելի նախատպին կը մտենայ: Գրաւոր աւանդութիւնքն այս խնդրոյս լուծման համար կարեւորութիւն մը չունին, քանի որ ըստ բաւականին առանձին մանրամասնութեանց չեն իջներ, և կրնան սնկոտի որ այս կամ այն արձանին համար առնուիլ: Իսկ դրամներն թէպէտ սատուածուհին առանց թագի և զգեստն ձեռքէն շիտակ և կողմնակի վար ինկած կը ներկայացնեն, բայց և այնպէս վատիկանեան արձանն իր օրինակութիւններովն հանդերձ իբրեւ Սփրոդիտէսի հաւատարիմ պատկերն ըլլալը կը հաւաստեն: Նոյնը հաստատել կու տան մեզի նաև ուրիշ երկու պարագայք. մէյմը որ դժուարին է որ ասանկ կնիդեան արձանին պէս հռչակաւոր արձանի մը օրինակութիւնն ուրիշ նիւթով մ'եղած ըլլայ քան եւ թէ մարմարինով, որուն վրայ մեծաւ

մասամբ իր ըրած ազդեցութիւնն կը կայանար. և երկրորդ որ նոյն իսկ իր օրինակութեանց թուոյն բազմութիւնն անոր իբրեւ հռչակաւոր նախատիպ արձան մ'եղած ըլլալը կը ցուցնէ: Այս թուոյս մէջէն կարելի էր թերեւ զմանազան գտել և զանոնք իբր մեր արձանին օրինակութիւն համարել, մանաւանդ զանոնք՝ որոնց վրայէն գիրենք որոշող մասերն վերյուած, և նորոգութիւններով ծանօթ նախատպին նըմանցուած են. սակայն այս ալ կարելիութիւն մի է՝ որուն կարեւորութիւն մը չի կրնար տրուիլ, քանի որ ստուգադոյն տեղեկութեամբ չհաստատուի: Այս տեսակ օրինակութեան մը վրայ յետոյ պիտի խօսիմ:

Ձի կրնար արդեօք ըլլալ որ նոյն ինքն Պրաքսիդել իր կնիդեան արձանովն այնպիսի մեծամեծ յալողութիւններ ձեռք բերելէ ետքը, քիչ փոփոխութեամբ ուրիշ նիւթով մը նոյն առարկային շատ նման նոր արձան մը յինած ըլլայ: Այս կարծեաց կերպով մը հաստատութիւն կու տայ նաև Պլինիոսի այս խօսքը, թէ « Պրաքսիդէլ պղնձէ արձաններ յինեց, որոնք երջանկութեան տաճարին առջևը դրուած էին, ինչպէս նաև իւր աշխարհահռչակ մարմարինեայ Աստղիան օրինակն, որ կողոփոսի իշխանութեան ժամանակ պատահած հրդեհին մէջ մէկախոնց հետ միատեղ այրեցաւ »: Գէթ ինծի բնական կ'երևայ որ իրենց յարգին համեմատ իրարու հետ բազաւ տուած պիտի ըլլան այն արձաններն որոնք իրենց ձևովն իրարու կը մօտենային:

Ձի կրնար արդեօք Բրիտանական թանգարանին պղնձոյ զլուխ բուն իսկ Պրաքսիդելի գործն համարուիլ: Նախ և առաջ դիտել կու տամ թէ պէտք չէ մոռնալ որ ինչպէս աչաց դատարկութիւնն կերպարանքը կ'այլափոխէ: Ասոր տարակոյս չկայ որ այս զլուխ յունական արուեստին ամենէն ընտիր ժամանակի գործ է. երեսին կենդանի զճագրութիւնն կը ցուցնէ որ անոր թուականն, չորրորդ դարուն կէսէն անդին չերթար

և որ և իյէ կերպով պատճառ մը չկայ այդ գլխոյն աւելի ստորին ժամանակ մ'ընծայելու : Մազերն պարզ և անզարդ կերպով շտկուած և շիտակ դէպ 'ի ետեւ սանարուած և կապուած են , զրեթէ Միլոսի Ափրոդիտէի և Պրեշիոյ Բաղթմութեան արձանին նման ձեւով : Ինչ մեծ զանազանութիւն կայ ստոր անզարդ մազերուն ձեւոյն և յետոյ քան զակուած կապիտոլեան և Սեպտիլեան և Բաղանեաց մէջ կ'ըկեալ և Գեղայա-տակ կոչուած Ափրոդիտեաց մազերուն շտկուածքին մէջ : Ասոնց ալ մազերն նախ զմով մը բաժնուած և յետոյ ժապաւնտով և կամ շրջանակով մ'ամփոփուած են . բայց դէպ 'ի դուրս ինկած կտորը ոչ թէ շիտակ ետևը տարուած , այլ կամ բոլորը մէկէն և կամ մասամբ զազաթին վրայ ամփոփուած և հոն խոշոր հանգուցով մը հաստատուած է . իսկ մնացած մազերն սովորական կերպով ետևը կապուած են : Թերես առարկուի որ արձակ և մանր դանդուրներուն պատճառաւ չի կրնար մազերուն պարզ և անզարդ կերպ մը տրուիլ : Ասոր կը պատասխանեմ որ մեծ տարբերութիւն կայ պղնձի և մարմարիոնի վրայ աշխատելու արուեստին մէջ : Մարմարիոնը լայն միջոցներ կ'ուզէ , որպէս զի գլխին ազատ ընթանայ . արձակ մազերու և ասոնց նման բաներու պատճառաւ այս միջոցներուն ընդհատումը ոչ միայն աւելորդ աշխատութիւն կը պատճառէ , այլ և սահմանաւոր մտածութեան մը գազափարը կը զարթուցանէ : Բոլորովին տարբեր է պղնձէ արձաններ շինելու ոճը . կազապարը կաղմելու ծառայող կակուղ նիւթոյն վրայ բոլորովին տարբեր կերպով կ'աշխատուի , և միանգամայն կը ջանացուի լայն միջոցներն կարելի եղածին չափ պակսեցնել և կենդանացնել , որպէս զի անոնց փայլունութիւն մեղմանայ : Այսպէս է օրինակի համար Նէապոլոյ պղնձէ գլուխն , որ Ապոլոնիոսի Նիզակաւոր արձանին օրինակութիւն մի է , և որուն ամբողջ մազերն վայելուչ և մանր դանդուրներով ճակտին վրայ ձգուած են .

և ըստ իմ կարծեացս այս իսկ է գլխաւոր պատճառն որոյ համար Նէապոլիս զոնուող Ապոլոնի և Արտեմիս պղնձէ արձաններուն ճակատին վրայ և գլխոյն երկու կողմերը պզտի գանգուրներ շինուած են : Իրչափ աւելի իրաւամբ նոյնը նաև Ափրոդիտեայ համար եղած պիտի ըլլայ : Ասկոյն այս ոճով մանր գանգուրներուն մանաւանդ կողմնակներուն պատճառը ոչ միայն նիւթոյն տեսակն՝ այլ նաև ժամանակին հնութիւնն է : Այսպէս Գասգելանիի Հերայի կողմնակի փոքր գանգուրներուն , ինչպէս նաև մոլէսասպան կոչուած Ապոլոնն , որ անտարակոյս Պրաքսիդելի ձեռագործ մը պիտի ըլլայ : Ես համոզուած եմ որ դեռ շատ օրինակներ կրնային բերուիլ , եթէ հնագոյն քանդակներուն մանր գանգուրներն վաւերականութիւն ունենային : Յանգընութիւն մ'ըրած չնք սեպուիր , եթէ ուզենանք ենթադրել որ Պրաքսիդէլ իր քանդակած գանազան արձաններուն զանազան մազերու կերպեր տուած ըլլայ . մէկուն գլխոյն վրայ շրջանակ մը և թագ մը դրած , ուրիշի մը մազերն կրկին կապով ամփոփած , մէկու մը մազերուն մէկ մասը , միւսին ամբողջը մէկէն դէպ 'ի ետեւ տարած ըլլայ : Այս տեսակ զանազանութեանց ինչ աստիճան ուշ գրուած ըլլալուն կը վկայէ Նիովքեայց արձանն , որ ապահովապէս Պրաքսիդելի գործն կրնայ համարուիլ : Նիովքէ պարզ կապ մը ունի մազերուն վրայ , որոնք զրեթէ մեր արձանին մազերուն նման ոճով դէպ 'ի ետեւ տարուած են . աղջկինքրէն երկուքին մազերն վատիկանու կնիքեան Ափրոդիտեայ մազերուն նման կրկին ժապաւնտով կապուած են . իսկ չորրորդին մազերն բոլորովին արձակ են : Ինչ նշան որ սովորաբար կը պահանջուի Պրաքսիդելի գործ համարուելու համար , և ինչ որ մանաւորապէս 'ի գովեստ կնիքեանին առաջ կը բերուի , ասոնք ամենչն ալ գեղեցկայարմար կերպով մեր պղնձոյն վրայ կը նշմարուին . մանաւանդ աչաց յօնից դե-

գեյիկ դժագրութիւնն և այն զուարթակին թեթև Ժմիւսն, որ աւելի մեր քան թէ վատիկանեան արձանին վրայ կ'երևի, երթէ ծիծաղ հասկըցուի այն երևոյթն որ վերին շրթանց բացուելովն և ականներուն կէս մ'երևնալովն կը ձևանայ: Ինծի կ'երևայ որ մեր գլխին բաւական նմանութիւն ունի 'ի Հռովմ գտնուած և վերջերս Տարեգրութեանց մէջ հրատարակուած Բագոսի զխուռն հետ, զոր Ռոպերգ՝ եթէ ոչ նոյն իսկ Պրաքսիգելի՝ բայց գէթ անոր ժամանակին և անոր դպրոցին կ'ընծայէ:

Հօս հորկ կը համարիմ յիշատակել որ կ'երևայ թէ մեր արձանին օրինակութիւն մը կայ այն դիրքով զոր ենթադրեցինք որ մեր արձանն ունեցած ըլլայ, և է այն 'ի Հռովմ՝ Վիպարատի պալատան մէջ դանուող Ռփրոգիտեայ արձանն, զոր Միքայէլիս դիտամար մէկդի թողած է, անոր վրայ եղած անշարմար նորոգութեանց պատճառաւ: Ռփրոգիտէ մերկութեան վիճակի մէջ՝ սովորական կերպով աջ ձեռքովն իւր առականքը կը ծածկէ, մինչդեռ զէպ 'ի առաջ երկնցուցած ձախ ձեռքովն մեր պղնձոյն ճիշդ նման կերպով կտաւր կը բռնէ, որ ձեռքէն գուրս ելած տեղէն շարունակելով կողմնակի զէպ 'ի վար կ'իջնայ և անկից ներսի կողմէն ստորին բազկին վրայ կ'իջնայ, ինչպէս որ մեր պղնձոյն վրայ ենթադրեցինք. ետքը թեէն ուղղակի վար իջնալով, գլխին ձեռով յենարանի մը վրայ կը հանգչի: Գլուխը նմանութիւն մը չունի ոչ մեր պղնձոյն և ոչ Վատիկանու արձանին հետ. բայց անոր բուն այն արձանին մասն ըլլալն չափ տարակուսական է. վասն զի արդէն արձանէն բաժնուած

է, և մանաւանդ պարանոցին ձախ կողմը այնպիսի աւելորդ կտոր մը կայ, որ այդ զլխոյն այն արձանին չյարմարելը կը ցուցնէ:

Ըստ Վլարաքի, զլխինին աղին, ձախ աչքը, և թխին մէկ մասը նոր շինուած են, և նոյն իսկ ամբողջին վրայ նորոգութիւն եղած է: Նաև ձախ ձեռքն, ստորին բազկին մէկ մասն՝ հանդերձ ձեռքովն և բռնած կտաւովն նոր շինուած պիտի ըլլան: Ոսոր խեղքս չի հասնիր, և ինծի անկարելի կամ գէթ անհաւանաւան կ'երևնայ՝ որ արդի արուեստաւոր մը այդ արձանին նմանող ուրիշ արձաններուն չհետեւելով, և անոր ձեռքը, բազուկը և կտաւը նորոգել ուղեւով, դիպուածով տուած ըլլայ անոր այն ձևը, որ ինչպէս մեր արձանին վրայ՝ հնութեան նշան մը կը համարուի: Ուստի կամ եղած նորոգութեանց նկատմամբ Վլարաքի ըսածներն սխալ են, և կամ արձանին ողջ մնացած մասերուն վրայ անանկ նշաններ կային՝ որ նորոգողն չէր կրնար անոնց չհետեւիլ, բայց այդ արձանին վրայ հանուած այսպիսի տարակոյսներուն պատճառաւ լաւ կ'ըլլայ առ այժմ՝ անոր մեր արձանին հետ ունեցած նմանութեանը վրայօք որոշ վճիռ մը չտալ, մինչև որ կարենանք անոր մանրամասնութեանցը վրայ աւելի որոշ տեղեկութիւններ ստանալ:

Դժուարին է զուրցել թէ ինչպէս այս արձանս Հայաստանի այդ հեռաւոր կողմերը գնացեր է, ենթադրելով որ տեղւոյն համար ըստածն ուղիղ է և ոչ թէ ճշմարտութիւնն քողարկելու հնարք մը. անոր համար զանց կ'ընեմ այս մասին վրայ խորհրդածելը:

ԷՆԿԵԼՄԱՆ